

FODOR GÉZA

Szabadságmadarunk, a turul

Mióta újra visszaszállt, főnixként támadva fel a hamvába hullt emlékezetből, erre a Latorca, Ung és Tisza menti tájra – mindig így volt, ha sorsfordító vagy annak vélt idők, események elé nézett e nép -, vele emelkedett a tekintet és szárnyalt szívdobogatóan a lélek. Tiszaújlakon, Dolhán és a munkácsi vár bástyáján méltósága van, a megyeszékhely váruvarán meg egyenest „a földre szállott” egy 1896-ból megmaradt, MILLENNIUM feliratú betondarabbal együtt (lám, ez is 115 éves!), az oda kiránduló gyerekek nem kis öröme, akik előszeretettel lovagolják meg, mint egyetlen ilyen „alkalmatosságot”. A madár nem bántja őket, veszélyt sem jelent rájuk, merthogy „gondos kezek” a kard vasát csőre két oldalán lefűrészelték. Erre csak a szájában tartott, kb. 5-6 cm-es maradványa emlékeztet. Pedig a kardvas amúgy a Turul elengedhetetlen tartozéka volna, hisz éppen ezzel demonstrálhatná leghívebben: ő bizony a magyar szabadság és függetlenség jelképes megtestesítőjeként annak *óvója, védelmezője* is! Tizenkét évszázad eseményei avatják azzá. (Elszomorító, hogy ezt kevesen tudják. De van ettől rosszabb: pl. az, ha olykor egyes *Kárpátokon túli* vidékekről valók a madarak, más emlékjeleinkkel egyetemben, mivel nem ismerik, önérzetekbe gázolva lefasisztázzák. Jó párszor említettem a várbeli alkalmazottaknak: ha már „nem kerülhet” megfelelőbb helyre, legalább tegyenek ki egy magyarázó táblát ukrán nyelven, eloszlátva a félreértéseket. - Évek óta nincs foganatja.)

A Turul összetettebb fogalom, mint gondolnánk. Nekünk a fentebb leírtaknál is többet jelent. Nem én „találom ki”, magyarul nem tudó ruszinoktól hallottam: számukra pl. szövetséget, szolidaritást, közös összefogást szimbolizál. (Igazuk van: a *gens fidelissima* történelmi példát mutató módon állott helyt Rákóczi és Kossuth zászlói alatt. Bár mondogatnák többen és többször!) Térjek azonban a jelenségre.

Gestáink, krónikáink néhány tömör mondatba foglalták a hagyományból ismert, Álmos vezér születésével kapcsolatos mondát, amelyben az Árpád-ház eredete mitológiai magasságot kapott. Kis eltérésekkel a „történet” ezekben azonos. A Turul szó először Kézai Simon

1282-85 között írt *gestájában* szerepel az „Álmos, a Turul-nemzetségbeli Ügyek fia, Előd fia...” kontextusban. Szakmai álláspontok valószínűsítették, hogy az 1062 táján alkotott, I. Béla (1061-1063) korabeli, de elveszett *Ösgesztában* előfordulhatott. Emese álma ennél fogva lett Turulmonda (is). (Meg kell itt jegyezni, hogy Kézai nem ismerte Anonymus művét.)

Nem véletlen azonban, hogy mégis Anonymus 1200 körüli *Gesta Hungarorum*a a figyelemkeltőbb. A Névtelen Jegyző alaposan tanulmányozta az ősforrást. (Amit Kézai is ismert még.) A sok rövidítéssel élő, krónikáirói „szokáshoz” következetesen ragaszkodó Névtelen Mester itt azonban mintha gondosabban kezelte volna a szöveget. Olvassuk újra.

„Az Úr megtestesülésének 819. esztendejében Ügyek, nagyon sok idő múltán Mágóg király nemzetségéből való igen nemes vezére volt Szkítiának, aki feleségül vette Dentü-Mogyerben Ónedbelia vezérnek Emes nevű leányát. Ettől fia született, aki az Álmos nevet kapta. Azonban isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben levő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el. Mivel tehát az alvás közben feltűnő képet magyar nyelven álmoknak mondják, és az ő születését álm jelezte előre, azért hívták őt szintén Álmosnak. Vagy azért hívták Álmosnak – ami latinul annyi, mint szent -, mivel az ő ivadékából szent királyok és vezérek voltak születendők.” (Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Magyar Helikon, Bp., 1977., 81. old.) A latin nyelvű szöveget Pais Dezső (1886-1973), az egyik legkiválóbb nyelvész és Anonymus-kutató nagy gonddal, máig felülmúlhatatlan színvonalon tolmácsolta. A műhöz írt jegyzetei ugyancsak fontos adalékok.

Az idézett szövegrész értelmezést igényel, erre majd az alábbiakban kerül sor.

Tudva, hogy rejtettebb beszédmódban a fogalmak nem mindig szimplán értendők, a szavak és az egyéb jelzések ezért különleges figyelmet igényelnek. Itt van pl. az *álm* szó. Anonymusnál ez *sompnum*, míg a krónikákban a latinnak megfelelően *somnum* (*somnium*). A Névtelen Jegyzőnél ez *szent ihletésű*, különleges *álmot* jelent. *Pogány-*

nak tudott kort megtörően „isteni látomás turulmadár képében”! Az eredetiben *divina visio in forma asturis*. Az utóbbi alakzatban ölyv (*Buteo*) vagy héja (*Accipiter*) típusú madárról van szó. Pais Dezső jegyzetében a Turul törökből kölcsönzött szóként „egy ölyvfajta neve”. Györffy György, aki történész és nem nyelvész volt, zárójelben itt hozzáfűzte: „A török toghrul szóval a héját nevezték.” (I. m., 169. o.) Nincs ebben tévedés, eleink Nagy Lajos és Zsigmond korában még ölyvnek mondták a héját. A Zsigmond-kori okmánytár egyik jegyzéke felsorolja az ölyvtípusú vadászmadarak árait, de héját nem említi. Igényel némi kitekintést ez a kérdés, mert fontos tudni, hogy *mikor* és *kik* milyen szó formájába foglalták jelentésének (vélt vagy valóságos) *tartalmi* vonatkozásait.

A török nyelvtörténeti kérdések nagy része (különösen az etimológia) máig tisztázatlan, ami nem csak a magyar kutatások számára okoz gondot. Az ókor török népcsoportjai rendkívül heterogén, igencsak kevert etnikai környezetekben, egymástól is távol, elszakadtan éltek (l. csuvas-, bolgár-, kipcsák-, szeldzsuk-törökök stb.), így a szóátvételek minden iránya, jellege, vonatkozása több mint kétséges! Pl. a magyar turkológia ismeri Ahmed Vefik szótárát, amely a toghrul szót oguz fejedelmi jelvényként határozza meg. Az oguz kavalkád (türk, kaukázusi és közép-ázsiai területekről elsodort népelemek) ogur és onogur tömbökkel együtt stb. Attila hunjaival jött a Kárpát-medencébe, majd 453 után maradékaikkal vissza is vonultak keletre. Kézai gestája Attila pajzsán egy koronás madarat említi, de leírást róla nem ad, bár ezt Turul-nemzetségbeli (fejedelmi) jelformának (címernek) véli. Az 1358 – 1370 között készült, Kálti Márk-féle Képes Krónika nagy ívű szerkesztményének miniatúrái, Nagy Lajos *lovagi környezetéből visszavetítve*, több helyen (különösen az *5b lap A*, *6a/P*, *7a/P* és *7b/C* iniciáléiban, de másutt is) Attila hun fejedelmet ábrázolják. Berkovits Ilona művészettörténész interpretációjában „a hunok, illetve Attila címere és zászlaja a vörös, arany vagy fehér mezőre festett fekete ’koronás fejű madár’”. A honfoglaló hét vezér központi alakjának pajzsán azonban (kinagyítva a képet), számomra, varjú... Bizonyára innen (is) való a következtetés, hogy a hunoknál ismert volt a Turul és jelképként használták.

Ismert számunkra az is, hogy a szultáni udvarban a hozzáférhető magyar vonatkozású dolgokra török részről (a maguk módján) figyelmet fordítottak. Történeti irodalmuk számos esetben tanú erre. Elég csak Mahmud Terdzsüman esetére utalnom. Róla tudni kell, hogy II. Lajos (1516-1526) magyar király bajor származású apródja volt. 1526. augusztus 29-én esett török fogságba, amikor királya a Mohácshoz közeli Csele-patakba fűlt. Rabként a szultán udvarába került, s hogy mentse minden reményét, áttért a mohamedán hitre. Megtanult törökül és idővel főtalmács lett belőle. 17 év múltán, 1546-ban a török seregekkel jött ismét Magyarországra. Székesfehérvár romjai között latin nyelvű kéziratos könyvekre talált, s ezek egy részét, köztük feltehetően az Ősgeszta egy 1075 körül átírt változatával, magával vitte Sztambulba. Ezek további sorsa máig ismeretlen. A magyar kutatás annyit viszont tud, hogy Terdzsüman ezekből sok mindent lefordított törökre, de úgy, hogy fenntartsa a szultán bizalmát vele szemben, de egyszersmind érdeklődését is a magyar régiségek iránt. Terdzsüman nem volt tisztában a magyar múlttal. Amit ő igen szabatosan lefordított és jócskán át- meg kiszínezve leírt, ma *Tarih-i Üngürüş* néven ismeretes. A „krónika” magyar szempontból viszonylag újnak számít, alig 30 éves. 1982-ben jelent meg Budapesten, Blaskovics József fordításában és jegyzeteivel. Felismerhető ebben Kézai hun története, sőt Kézai folytatójának nyoma is, a Thuróczy-krónika elemeiről nem is beszélve, amelyekkel Terdzsüman a fonalat Mátyás koráig vihette. Minden „sajátossága” ellenére mégis becses értékű írásmű, mivel az elveszett Ősgeszta-változathoz a maga fogalmazásában olyan elemeket is megőrzött, amelyeket valamivel későbbi krónikairódmunk bizonyos okoknál fogva mellőzött. Ezek nyomai, hiátusokként, jelen vannak egyes krónikáink textusaiban, s ezekbe bizony Terdzsüman darabjai csodálatosan beilleszthetőek. Különösen eredetmondáink eddig nem ismert változatai, mítoszlemeikkel együtt. Pl. a Csodaszarvasmonda *hunszemléletű (hunkoncepciójú)*, onogur elbeszélése. Vele teljesebb és kerekébb egész krónikairódmunk.

Terdzsüman, aki se nem török, se nem magyar, Turulmadarunkról mit sem tudva, a Turul-nem ismeretlen fogalmát „közvetítette” egy olyan világba, ahol ezzel aligha tudtak valamit is kezdeni. Mert a Turul, amelyet egyébként az ornitológia sem ismer(!), kizárólagosan

magyar mitológiai fogalom! Sajátos képződményként csak nálunk van meg, sehol másutt. A török nyelvekben a toghrul ölyv- vagy *héjaformájú sólyommadár* (Falco). Bizonyos, hogy egy egyedi fajtáról van szó. De ennek „tartalmát” sem vehettük e nyelvekből!

Másfelől a toghrult használták tughral alakban is, de a közép-iráni (közép-perzsa, pártus, alán, hvarezmi, szogd, szarmata, baktriai) nyelvekben! *Bahram Gurról* (420-438), a perzsa Szasszanida-ház uralkodójáról, aki Attila kortársa volt, följegyezték, hogy kedvelte a solymászatot, s egyszer vadászmadarat, Tughralt kapott ajándékba. Erről egy XIX. században élt perzsa herceg, bizonyos *Thaymur mirza* hagyomány alapján számolt be *Báz námá yi nassíri* c. solymászati könyvében (Teherán, 1842.). Ezt 1908-ban Londonban is kiadták. Erről azt írja Dúcz László magyar ornitológus *A közöttünk élő Turulmadár* (Antológia Kiadó, Lakitelek 1993) c. könyvében, hogy a héjanagyságú madár küllemét nem adja meg benne a mirza (herceg), mivel ilyen jellemzők a perzsa hagyományból sem maradtak fenn. A Szasszanida-korból előkerültek azonban olyan pénzérmék, amelyek *leeresztett szárnyakra támaszkodó madáralakot* ábrázolnak. Ezekhez hasonlít Szanatrug pártus uralkodó (I-II. sz.) szobrának madaras fejéke, és a jóval korábbi időkből, i.e. kb. 1200-ból való Kephren (Hafré) fáraó szobrán hátsó fejtámaszként „szolgáló”, ülő madáralak. Az oszmán birodalom megalapítójának tartott Ertoghruhról viszont semmi ilyen vagy hasonló ábrázolás nem maradt az utókorra. Pedig tudvalevőleg róla álmodta Abdal Kumral dervis, hogy fejére tárt szárnyú madár (sólyom) szállott, hatalmát terjeszteni. (A toghrul szóról egyébként csak feltételezi a török nyelvészet, hogy az már a X. században meglehetett a szeldzsuk-török szóhasználatban. Ami viszont biztosnak látszik: az oszmán-török nyelvemlékek tanúsága szerint 1400 táján még említették, de aztán eltűnt. A köztörök nyelv már nem használja. Valahogy hasonlóképpen, mint mi az *eszterág* szavunkat a ’gólya’ vonatkozásában.)

Dúcz László solymász érthetően a madártan felől közelítette meg említett könyvében a Turul-jelenséget. Ő közli, hogy a Turul megnevezést D. C. Phillot angol ezredes, aki ornitológus is, elsődlegesebbnek valószínűsítette a tughral szóalakkal szemben (a XIX. sz. végén). A tughral szerinte a solymászatra használt bőbitás héja (*Astur trivirgatus*). „Azért tartom ezt figyelemre méltónak és érdekesnek,

mert itt szerepel az „Astur” név, amit Anonymus említ”. (Dúc László, im., 33. old.) Ám Dúc nyomban el is veti a Turul bóbítás héjával történő azonosítását, annak ellenére, hogy „ennek van olyan tollképződmény a fején, ami stilizált formában ábrázolva koronának nézhető és nevezhető.” Indoklása szerint amiatt, hogy „ez a faj a hunok számára egzotikum” lehetett. (Uo., 34.o.) Jegyezzem meg itt, hogy Dúc László valójában Turulmadarunk vélhető *prototípusát* keresi úgy a mai (és a régebbi) madárvilág fajai, mint a képzőművészetekben megnyilvánult madárábrázolások körében. Ez utóbbi lehetett volna még sokkal izgalmasabb, ha ebben a tárgykörben a *művészettörténész szakmai tudása*, és nem az ornitológus szemlélete szárnyal! Mert lemehetünk ugyan az időben, mint ahogy teszi, a szkítáktól is vissza az ősi Mezopotámiáig, a sumérokig is, sok mindent találhatunk, még prototípusokat is, de művi lényegét madártani alapokon soha. A művészet ugyanis egészen más, minden szakmák és tudományos szemléletek fölötti terület. Dúc persze hogy megtalálja a keresett prototípust a valóban létező, valóságos kerecsensólyom egy általa is csak elképzelt alakváltozatában, ezt rajzban meg is adja könyve (záró)borítóján, csakhogy az sem több és jobb a „deákné vásznánál”. Be lehet ezt is sorolni a „katalógusba”, még a művészetibe is, ha úgy tetszik, ha csak a forma számítana! Amit ő kimondva, kimondatlanul elsődlegesnek tekint s azt keresi. Írja is: „Sok Turul-szobrot lehet látni nálunk, de mindet hibásnak tartom.” (I.m., 21. old.) Nem kell kommentálni. (Könyve mindezek ellenére információkban gazdag, hasznos kiadvány. A 90-es évek első felében nagy példányszámban hozzánk is eljutott, Kárpátaljára.)

A Turul szó nyelvi jelensége sokakat foglalkoztatott. Dúc László említi, hogy IV. (Kun) László (1272-1290) uralkodásától kezdve 150 év alatt a „magyar-latin” írásbeliségben 16-szor fordul elő ez a kifejezés helység- vagy személynévként, de csak egyszer mint madarat jelentő név. Én ezt másképpen közelítem meg, mivel a szóban

Tur + ulu összetételt látok. A történelmi etimológia erre megnyugtató választ tud adni.

Szemantikailag a Tur (és változata, a Tor ugyancsak) az ősi hitvilág szavaként ’égi kapu, (őr)torony, sőt megdicsőülés’ stb. tartalmak kifejezője volt. Egykor az indoiráni (indoeurópai) nyelvtérségből indulhatott, a szanszkrit torána (templomkapu disze) kifejezéstől kezdve, majd földrajzi

neveken át Turkesztánig és le a Turáni-alföldre „szent helyek, földek” jelölője (is) volt. Magyar közvetítéssel jutott el a vogulokhoz, akik egy időtájban minden jel szerint szomszédjaink voltak, még az Urálon innen. Náluk és az osztjákoknál ekkor „született meg” e szó alapján Numi Tórem, azaz Tórem Isten. Megvan az oroszban is „torzsesztvo” formában.

Mint Turm ’torony’ máiglan áll az indogermának számító német és angol nyelvben. Ilyen az ősiség „varázsa”.

Személyneveink (Turi, Turda, Torda, Tormás stb.) pedig helyneveket őriznek. Az ulu ugyanakkor ölyvöt jelent. (A tájnyelvben ölyü, ölyü stb. formában használatos.) Fentebb utaltam rá, hogy eleink a héját ölyvnek nevezték. Szemantikai mezőnk igencsak lefedett, megszállt terület ezzel az ulu szóval, s bár hozzánk idomult, azért tudjuk: a héja (*Accipiter gentilis*) mellett a karvaly (*Accipiter nisus*) és a keselyű (*Gyps rüppelli*, *gryphus*) is ölyv. Nyelvtanilag! (Pl.: Kara + ulu annyi mint fekete, ’világostól elütő, barnás’ ölyv. Vagyis karvaly.)

Térjek ki itt még az astur szóra. Ez is összetétel. Az as jellegzetesen iráni eredetű, igen gyakori és ma is használatos az újiráni népek (afgán, beludzsi, kurd, oszét) nyelvében. Jelentése: világos, rőtárga. (Amit nálunk Kovács Vilmos tudott csak igazán annak idején! A Turult is említette, de nem mélyült el e tárgyban. Minden bizonnyal az ulu miatt, amelyet ő törökből származtatott.) Anonymus a szót latin részeshatározói raggal iktatta mondatába, ezért tűnik latinnak. Nem az! Eleink hajdan hatalmas térségeket jártak be, ahol ó-, majd közép-iráni népekkel is kapcsolatba kerültek. A Tur nálunk ilyen átvétel és idvezítőt, ’szentet’ jelent. Kézai nem ismerte Anonymus művét, s e szót nyilvánvalóan nem tőle vette át (Névtelenünk a Turul formát nem is alkalmazta), hanem az akkor már nagy múltra visszamenő hagyományból. A Turul hajdan egy áldó, óvó és idvezítő, Szent Madár volt, s lényegében ma is az.

Ezek után nézzük, milyen környezet „hívta életre” Turulmadarunkat.

A IX. sz. első felében újrainduló népmozgások hullámaait érzékelő magyar nemzetségi-törzsi konglomerátum a történelmi társadalomszociológiai vizsgálatok szerint a korábbiakhoz képest már egy új típusú képződmény volt. Összetevőik mellett főleg a népkereten belüli kohéziós erők minőségi változását érzékelte és értékelte a valamivel újabb összehasonlítási alapokról kiinduló etnopszociológia. Hogy már az Álmos előtti időkben „befogadó nép” lehettünk úgy „fent” mint „lent”, azt eddig is sejtettük. Az időnként lassan változó-alakuló, nomád pásztortársadalmi egység (alakzat) önszerveződési módja az alapközösség

igényei szerint, annak függvényében alakult és bővült. A homogenitást a „nagyobb sátor” védőbb szárnyékaiban saját törzseinek dominanciájával rugalmasan kezelte, integratívan, de az önkéntes csatlakozás elvén, minden erőszak nélkül. „Forma szerint” pedig egy jelképes vérszövetség nyilván fiktív, de *kölcsönös* képzelet teremtette meg aztán a szerveződő „mi-tudatot”, amely az egyenlőség jegyében a felvevő hagyományközösség tagjaivá avatta a csatlakozókat. Ebben olykor szerepet játszottak a körülmények, az adott történelmi helyzet és az is, hogy milyen etnikumból való törzs- vagy néprészek voltak a csatlakozók.

A VI. sz. végétől kezdve korábban magukat amadoknak, hunoknak, szavárdoknak stb. nevező töredékcsoportok csapódtak hozzánk, majd a honfoglalás koráig folyamatosan a korabeli „onogur” törzsszövetségekből lemorzsolódott onogurok, türkök, alánok, hvarezmiak stb. A kb. 860 körül csatlakozó „kabarok” három törzse (ezek egyike káliz, vagyis hvarezmi, a másik zömében alán, a harmadik nehezen definiálhatóan „kazáriai” onogur. Minden valószínűség szerint e harmadik „kabar” törzs élén hajtotta végre Árpád fia, Levente 894-ben a Bolgárország elleni támadást.) Időközönként különböző iráni és kaukázusi népelemeket úgy szintén felvettünk.

Az akkori magyar társadalom tagolódására is érdemes egy pillantást vetni. Ebben egy-egy nemzetség modellképe vertikális ugyan, vagyis rangsor, hierarchia szerinti belső szerkezetet mutat. Itt jelennek meg leginkább nemzetségi és családi szinten (nagyban, kicsiben) a szociális különbségek. *Külsőleg* viszont a törzsek, nemzetségek, nagycsaládok egymással való viszonylata horizontális elrendezésben, önállóságuk független, mérvadó tudatában jelenedik, jelenítődik meg. Egymás közti viszonyuk itt nem alá-, hanem *mellérendelt*. Tulajdonképpen ez a *párhuzamosságból* adódó, független alapállású berendezkedettség jelenti e nép igazi, féltve őrzött erejét, ez adja és biztosítja lelki erőforrásait. Innen van az, hogy vonzerőt is jelentett más népek számára. Eleink ezen a téren jócskán meghaladták az Attila-kori hun birodalmi konglomerátum belső szerkezeti viszonyait: ott ugyanis csak néhány törzs állott szövetségi szerepben, a többieknek alárendelt szerepük volt.

Hitviláguk ugyancsak e keveredések függvényében alakult. Az igen korai kereszténység manicheista elemeit még közvetítéssel arámi elemek váltották, háttérbe szorítva az iráni zoroaszterizmust. A VI. században örmény püspökök jelenlétéről adnak hírt görög és más források a Meotisz-tónál. Zachariás rétor tudósít egy héttagú egyházi küldöttség hittérítő tevékenységéről, akik 515 táján érkeztek a hunok közé az örmény Kardosz püspökkel. Őket váltotta 529-ben a szintén örmény

Makar püspök csoportja. 522 táján fordították a hunok nyelvére a Biblia egyes részeit, nem sokkal később pedig avarra. Nyilvánvaló, hogy a korabeli magyar törzsszövetség körében is fokozatosan terjedt az új hit.

Hitelt érdemlőek a „Bíbor-teremben született” Konstantinnak azon sorai, melyeket eleinkről írt: „...sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valami vezérek (vajdák, vojevodok) voltak közöttük, közülük az első volt... Levedi.” (A birodalom kormányzása, 38. f.) Ez a helyzet a IX. sz. elejétől a kelet felől indult úz és besenyő támadások hatására kezd megváltozni. A fenyegetően tornyosuló felhők, az újabb kihívások e század közepe táján elkerülhetetlenné tették, hogy szorosabb egységbe tömörítsék ezt az ómagyar közösséget. Mindenekelőtt az egyöntetű, cselekvőképesebb és hatékonyabb *irányítást* kellett megteremteni. Ehhez pedig kellő erélyű, nagy tekintélyű Úrra és Parancsolóra, *fővezérre* volt szükség. Erre a tisztségre a hét vezér közül nyilvánvalóan bárki megfelelt volna. Csakhogy az eshetőségekre való tekintettel a *jövőt* nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

Távlatokban gondolkoztak tehát, számolva e nép tovább költöztetésével. Háromszáz év *lecsapódásaiból* és a nyugatabbi tájak felől „szállingózó hírekből” tudják, hogy „régóta várja őket jogos örökségként Attila földje”.

Éppen emiatt olyan származású vezérre volt szükség, aki *valami-képpen* kapcsolatba hozható minden idők legnagyobbjával, a hunok (akik tudomásuk szerint *magyarok*) Attilájával. A *jogosultság* megfel-lebbezhetetlen bizonyítékaként.

És ezzel itt a monda valóságos magvához értünk. A téma sokakat foglalkoztatott már, történészektől, nyelvészektől kezdve folkloristákig stb., de az eredmény mégis olyan, amilyen. Némileg azért összefoglalom ezeket, de minden rendű és rangú végérvényesség nélkül. Ugyanis vannak olyan témák, kérdések, amelyek igénylik, hogy nyitva hagyják megoldásaikat. Ez pedig éppen ilyen.

Álmos fejedelemmé választásakor, de még utána is, élt még a kendeiként is ismert Levedi. Konstantin császár imént idézett ciklusából tudjuk, hogy a korabeli kazár kagán nagyra értékelte a kendet „vitéségének híre és nemzetsége fénye miatt”. A kazár fejedelem mindenképpen őt akarta, vazallusaként persze, a magyar törzsek élére állíttatni. Levedi, aki ekkor Konstantin szerint a nép vajdája és vezére, s velük együtt már nyugatra ment lakni, természetesen ezt nem vállalja, de ajánlott maga helyett egy másik vajdát, Álmost, akinek fia is van, név szerint Árpád. Levedivel mondván: ezek közül akár egyik, akár másik szóba jöhet. (Vö.: im., 38. f.)

Több elemző az itt leírtakat kapcsolatban látja a Turulmonda anonymusi változatával. Szerintük a Névtelen

Jegyző Levedi nevét rejtette el a titokzatos *Eunedubeliani ducis* (Őnedbelia vezér) „megnevezésben”. Nem meglepő ez, ha tudjuk: szerzetesi hozzáállásról lehet itt szó, többféle okokból. Az Almus is mágikusan hangzik a latin szövegben, annak ellenére, hogy magyarázatot kapunk a „nyilvánvalóra”. (Ami pl. Kovács Vilmosnak annak idején egyáltalán nem volt az, mert szerinte, de mások szerint is, „Almus” ’alán férfi’.) Az Ügyek (Ugek, Vgek) tűnik a legegyszerűbbnek, mert az ismeretlen eredetű szóból szinte villog az *id-üd-igy-ügy* ’szent’ értelmezése. Meg is fordíthatjuk, ahogy illik, e szent varázs örvén, s így lehet számunkra „igen nemes vezére Szcítiának” nagy *kegyűvé*. Ami nyomban sejtetni engedi, hogy ez ügyben is nő van a dologban, az Emes nevű, aki a Dentü-Mogyerban lakó, de, itt eléggé meglepő módon, már egyetlen jelzöt sem kapó Őnedbelia vezér leánya. Hogy miért kell akkor ezt egyáltalán meg is említeni egy rendkívüli tömörítésbe zárt szövegben? – na ez az, ami gondolko-dásra készítet bennünket.

Valószínűsíthető, hogy mégis Levedi miatt van ez így. Két dolgot máris figyelembe kell vennünk. 1. Ekképpen formálta meg a korabeli mesemondó. 2. Anonymus lavírozgat itt a nevekkel. De ez ne ragaszson le bennünket. A monda Álmosról, jobban mondva az ő *születéséről* szól, egyenes és átvitt értelemben egyaránt.

Szerintem inkább *elsősorban érte*, hogy immár Vezérlő Fejedelmi tisztségében kellő hangsúlyú méltósága legyen.

Aki Attila örökségéért indul, az nem lehet meg ilyesmi nélkül! Mindenképpen kell ide a felmagasztaló népi látásmód is, hogy mindez kifejezést nyerjen és szuggesztív erővel megjelenítődjön. Amilyennel pl. annak idején, az i.e. VIII. sz. mély idejében Kis-Arménia megalapítóját, Togarma ösatyját illették, mivel 10 fiától (Ogur, Avar, Guz, Barszil, Onogur, Akatzir, Bulgar, Szavar, Tyr, Toruna) származtak a legkiválóbb nemzetségek. Vagy mint az óperzsa birodalom megalapítójának, Kűrosznak (Cyrus) (uralk. i.e. 540-529) a születését beszélgették el. Az ő anyja is álmodott méhéből fakadó forrást, mely hatalmas folyam-má, majd árvízzé dagadt, elöntve egész Ázsiát, hogy fia az idegen földeket meghódíthassa és ott uralkodhasson.

A Turulmonda fényéből mit sem von el a kűroszi előzmény. Emese álmanak megjelenítése nemcsak színesebb, de jelentésárnyalataiban sokkal gazdagabb, ötletesebb, érzékletesebb is. Tartalmát, mondandóját több szempont figyelembevételével lehet megközelíteni. Az elemzők többsége előszeretettel

vonja be vizsgálatába a korábbi időkből való eredetmondánk, a Csodaszarvas egyes motívumait. Ezekre valóban szükség van. Egyébként ennek a mi Turulmondánknak minden fogalmi eleme is jól kibontható. Az elemzők ezt meg is tették, de közülük többen egy-egy ilyen elemnél általában leragadtak, így más hasonlókra már nem fordíthattak alaposabb figyelmet. Így viszont összességük nem teljesedett ki, márpedig fontos lett volna, hogy együtt legyenek, hiszen azok egymást is „motiválják”. Emesét pl. össze lehet kapcsolni az őszanya Enehttel, s ez a téridő síkjában kap kellő mélységű, együttes tartalmi vonatkozásokat. Ebben is, mint ahogyan Földes Péter író Vallanak az ősi krónikák c. könyvében (Kozmosz Könyvek, Bp., 1982.) utal rá, az onogur probléma jelenik meg, amelyik „őstörtelmünk sarkalatos kérdése” maradt. „Autentikus eredetmondánk híradásai (...) népünk etnikai származását más megvilágításba tartják, ezeket bizony illik figyelembe venni.” (132. old.) Az elemzésben minden fontos. Néha parányinak tűnő elem villant rá valami lényegesre. Már Pais Dezső megjegyezte, hogy a szótagokat is meg kell vizsgálni. Kovács Vilmos ezt meg is fogadta. Az Ónedbelia szóból elhagyva az -ianus patronym képzőt, a -bel szótag kapcsán írta: „ez az európai hunok vezértörzséhez tartozó, kaukázusi hun hajlandurkognál személynévként megtalálható, - egy V. századi hun herceg és vezér neve, Bel.” (Kik voltak...?, 1977., 248. old.)

Eredetmondánk madara képzeletbeli, így mitológiai fogalom. És éppen emiatt nem „totem”, mint ahogyan ezt sokan tévesen hiszik. A totemnek megvan a természetben is fellelhető, állati vagy növényi mása, amihez tulajdonsága, eredetetően köti. A Turulnak nincs. Ezt a madarat valójában a népi képzelet alkotta meg a sólyomfélék, némely sasfajták különböző „elemeiből”. Ezek (csőr, fogak, karmok, fülek, szárny stb.) így külön valóban megvannak, de nem együttesen. Mint utaltam rá, a Turulnak nincs *természetbeli* prototípusa. Ha volna, mítoszi funkcióját veszítené el!

Azok a művészeti ábrázolások, amelyek a Turult jelenítik meg (szobrokon, korongokon, edénytárgyakon), éppen attól hitelesek, hogy ezt a mitológiai funkcióját megfelelően tudják érvényre juttatni. Így van ez az avar korból visszamaradt nagyszentmiklósi kincs korszán, a honfoglalás korából való rakamazi korongon és sorolhatnám még a legpáratlanabb ábrázolású tárgyakat. Ez a madár méreténél fogva nagy, de mérete nincs meghatározva. Szoborformájú alakja az osztrák közvetítéssel magyar földre is begyűrűző barokk hatására formálódott immár véglegessé. A történelmünk folyamán végigkísért bennünket címeren, zászlón, pajzsokon. A népművészet szinte valamennyi ágazatában ott-

honos. Itt leginkább az életfával együtt jelenik meg, rendszerint kisebb formában. Hol nyíltan, hol rejtetten. A régi paraszti társadalomban a családi tűzhely és maga a család védelmezőjének is tekintették. Maradtak ránk olyan ábrázolások is, amelyek párzási helyzetben jeleníteték meg. Sokan az ilyen mintázatokat illetlennek és zavarónak találják. Csakhogy az ilyen „párasz” nem a nemi aktust jelenti. Itt, ilyen formában leginkább, mint mindig, ezúttal is „áldó” mivoltát hangsúlyozza, nagyobb nyomatékkal, de persze képletesen. (A krónika szövegében a teherben levő Emesét még egyszer nem ejtheti teherbe. Azt csupán megáldani hivatott!) Megvan ez, illetve meg volt a szkíták ábrázolásaiban is egykor, sokkal régebben. A szkíta aranyszarvas hátán „lovagoló” madárforma mutatja ezt egy megmaradt aranyfésű darabján. Ez a jelenet ugyancsak áldást adó, megszentelő értelemben áll.

A Turulmadár az ég és a föld összekötője is. Közvetítő szerepe az egykori táltosokéhoz volt hasonlatos. Az emberi és az isteni lélek metaforája egyszerre. Sokkal több bármely szimbólumnál. Hogy Rákóczi zászlaján is a szabadság madaraként mutatta az utat, tudjuk. A mi lelünkben is ezt teszi.

